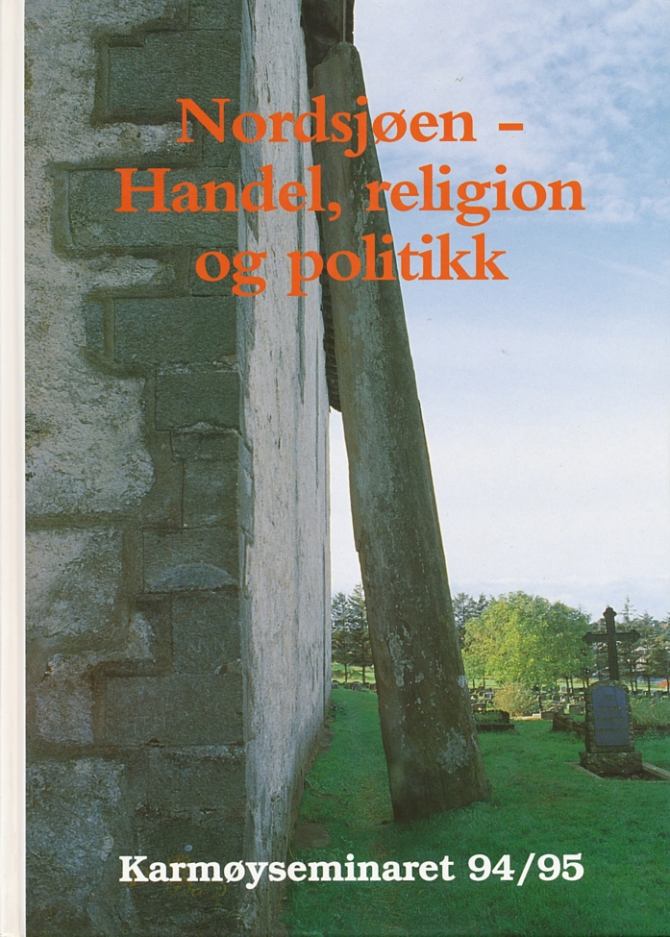

Nordsjøen - Handel, religion og politikk

Karmøyseminaret 94/95

NORDSJØEN

Handel, religion og politikk

SEMINARET 1994:

*Kontakt over Nordsjøen fra Merovingertid
til slaget ved Hafslofjord*

SEMINARET 1995:

*Rikssamlingen:
Kristendom og politikk*

REDAKSJON:

*Jens Flemming Krøger
Helge-Rolf Naley*

Karmøyseminaret 1994 og 1995

VIKINGFESTIVALEN - KARMØY KOMMUNE - DREYER BOK

Gård og kirke på Stöng i Þjórsárdalur

REFLEKTIONER PÅ DEN TIDLIGSTE KIRKEORDNING
OG KIRKERET PÅ ISLAND

1. INDLEDNING

Gården Stöng og den omgivende odebebyggelse i Þjórsárdalur i Sydland har været genstand for opmærksomhed og tolkningsforsøg siden 1605. Man har al den tid fundet over, hvornår bebyggelsen i dalen blev lagt ode. Ved hjælp af skriftlige kilder blev forskellige årstal i 1200- og 1300-årene nævnt som tidspunkt for odelæggelsen, indtil islandske geologer i dette århundrede bestemte mente at kunne datere odelæggelsen til år 1300. Lidt senere ændrede geologerne deres resultat og påstod endnu mere hårdnakket, at odelæggelsen havde fundet sted i 1104. Alle, geologerne, historikerne og arkæologerne havde det tilfælles, at de gik ud fra, at et udbrud i vulkanen Hekla havde forvoldt odelæggelsen af bebyggelsen. Ved nye arkæologiske udgravninger på Stöng er der nu opnået et helt andet resultat med hensyn til datering og årsagen til bygdens odelæggelse, og grundene menes at være langt flere end et enkelt vulkanudbrud i Hekla.

2. FORSKNINGSHISTORIEN

Ingen gårdsruin eller odebebyggelse har spillet så stor en rolle for islandsk arkæologi som Stöng og Þjórsárdalur i Sydland. Beboelseshuset, selve hallen på Stöng, med dens karakteristiske form (fig. 1 og 2) har endda figureret som prototypen for vikingernes hus i Nordatlanten i adskillige publikationer om vikingetiden, og bliver stadigvæk fremlagt som sådan.

Denne interesse for Stöng skyldes først og fremmest den overordentligt gode bevaringstilstand da ruinen først undersøgte arkæologisk i 1939. Aldrig tidligere var en ruin blevet fundet med opretstående vægge på samme måde. Dateringen af ruinen og dalens odelæggelse kunne ved første blik også virke fascinerende, når man så sikkert daterede den, først til år 1300, og senere til år 1104. Dette skete ved hjælp af skriftlige kilder, som beretter om udbrud i Hekla, som ligger 15 km. sydøst for Stöng. Ingen af de skriftlige kilder, heller ikke de middelalderlige annaler, som nævner udbrud i Hekla i 1104, fortæller dog om odelæggelsen af dalen.

Geologerne mente, at et lag hvid pimpsten fra Hekla, som efterhånden fik betegnelsen H1, var faldet over bebyggelsen i Þjórsárdalur og havde forvoldt en odelæggelse i 1104, med en affolkning af dalen til følge. Denne fremgangsmåde, at datere vulkansk materiale, blandt andet ved hjælp af skriftlige kilder, kaldes *tefrokronologi*. Metoden er blevet brugt meget på Island i geologi og arkæologi. Metoden kan efter ny forskning og megen kritik dog ikke anses for at være en så sikker dateringsmetode, som hidtil hævdet. Det er langt fra en absolut dateringsmetode, som det ofte påstås, men en relativ metode som ikke giver gode resultater, hvis man ikke bruger de skriftlige kilder rigtigt, eller har sikkerhed for at man har konstateret og relateret de rigtige vulkanske askelag med de tilsvarende oplysninger om

Fig. 1. Den yngste halbygning på Stöng fra 1100-årene blev udgravet 1939.

Foto: Aage Roussell 1939, NM København.

årstal for vulkanudbrud i de skriftlige kilder (Vilhjálmsen 1989:75-77).

Måske var det den forudfattede sikkerhed om, at det udelukkende var et stort vulkanudbrud som lagde Þjórsárdalur øde, som gjorde udgravningen i 1939 og de følgende dateringer så fascinerende. Dalen og dens ødelæggelse havde givet grund til mange spekulationer helt siden begyndelsen af 1600-tallet. Nu kunne man ved hjælp af to nye discipliner, arkæologien og tefrokronologien, grave sig ned til de problemer som de middelalderlige skrifter bød på. Man var lige som før sikker på at askemængderne fra vulkanudbruddet havde været så enorme, at folk måtte forlade dalen efter udbruddet.

Siden ruinen og bosættelsen i Þjórsárdalur fik sin slutdatering til 1104, har gårdsruinen fungeret som en fællesnævner for det islandske bolighus i tiden inden 1104 i inden-

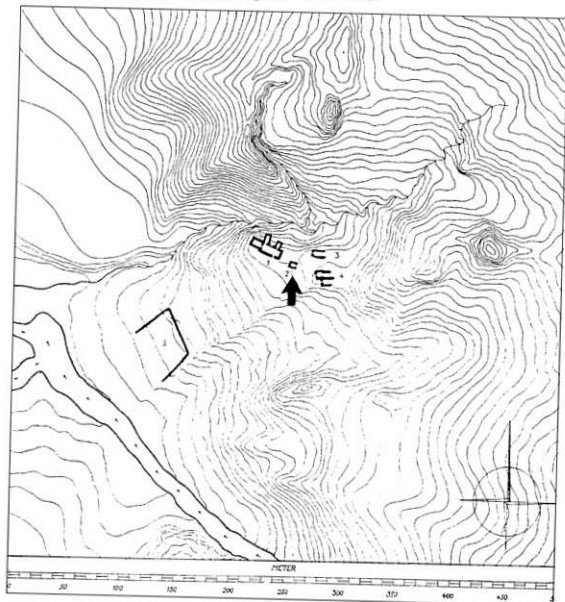
landsk som udenlandsk litteratur. Alt så ud til at passe ind i en fin arkæologisk-geologisk harmoni indtil i 1983. Da påbegyndtes en genudgravning på Stöng (Vilhjálmsen 1989). Det stod allerede klart, at dateringen af nogle af de genstande, som blev fundet da Stöng først blev udgravet i 1939, ikke passede med dateringen 1104. Ved udgravningen i 1983-84 lykkedes det med sikkerhed at påvise, at den datering ikke længere kunne holde. En række C-14 dateringer, såvel som genstandsmateriale viste dateringer som trak alderen op til begyndelsen eller midten af 1200-årene (Vilhjálmsen 1989; 1991). Også stratigrafiske og tefrokronologiske aspekter talte for dette.

Fundet af flere end én bygningsfase på Stöng modstred de stærkeste argumenter for 1104-dateringen, som var, at der på Stöng kun havde været én byggefase og en meget kort bosættelse i det hele taget. En ældre halbygning blev bl.a. konstateret lige under den ruin, som blev udgravet i 1939.

Det så ud til at vulkanudbruddet i 1104 ganske vist havde fundet sted, som annalerne beretter, men at det slet ikke medførte noget endeligt ophør for bosættelsen på Stöng og dermed i Þjórsárdalur. Den hvide pimpsten som blev knyttet til det første omtalte udbrud i Hekla, fandtes alle vegne under genudgravningen på Stöng. Det var blevet aflejret i vægge og mellem kulturlag på gårdspladsen og bragt ind i husene, hvor pimpsten fra udbruddet fandtes i gulvlagene.

H1 laget, som man hidtil havde ment forårsagede odelæggelsen af dalen, havde været der mens folk boede på Stöng, d.v.s at udbruddet havde fundet sted i 1104, mens folk blev boende på gården. Ydermere så det lyse askelag, som arkæologerne i 1939 havde konstateret aflejret over ruinerne på Stöng,

Fig. 2. Ruinerne på Stöng, som blev undersøgt i 1939. Pilen peger mod kirkeminen. Doråbningen på kirkens østside bygger ikke på udgravningsresultater. Efter Aage Roussell 1943.

ud til slet ikke at være det samme vulkanske produkt som det hvide lag, som geologerne talte om. Det er ikke H1-laget, men enorme mængder af et lyst, forhistorisk askelag kaldet H3, som er ca. 2800 år gammelt.

Det såkaldte H3 askelag, som ligger over yngre geologiske og arkæologiske levn, er et lysende eksempel på den katastrofe som har fundet sted over alt på Island siden mennesket bosatte sig på øen, og som i dag er grunden til at man i en ny nationalromantisk bølge taler om at gøre landet grønt igen, som det blev beskrevet for 800 år siden. Problemet hedder erosion. H3-laget over ruinerne på Stöng er således blæst op hvor erosion gjorde indhug, og har samlet sig visse gunstige steder som på Stöng. Denne erosion blev længe alene forklaret med naturkatastrofer, som vulkanudbrud, koligere klima og andre kræfter som mennesket ikke herskede over. Islandske videnskabsfolk i begyndelsen af dette århundrede, som var sønner af bønder, så ikke i højere grad end deres fædre andre tolkningsmuligheder, og det gjorde middelalderens annalskrivere heller ikke. I et statisk samfund, hvor skridtet fra jernaldergården til bysamfundet først blev taget i vort århundrede, er det måske svært at indse og forstå, at menneskets aktivitet og produktionsmetoder har medført erosion og odelæggelser af bebyggelser.

Først i de seneste år har man på Island tilfaldt sig at komme med andre forklaringer på tilblivelsen af odebyggeri end de monokausale. Det har været svært for mennesket i et bondesamfund at tage skylden for et forkert landbrug, eller give skylden til ideallevgrundlaget, fårene, som altid har krævet minimal pasning og arbejde og samtidigt afgræsset landet.

Hvad Stöng angår, er det meget sandsynligt at gården først blev forladt i begyndelsen af 1200-årene. Ikke udelukkende på grund af vulkanudbrud og følgerne af dem, men også grundet overgræsning og odelæggelser af de lave birkeskove og krat som fandtes i dalen i middelalderen. Træerne blev brugt til

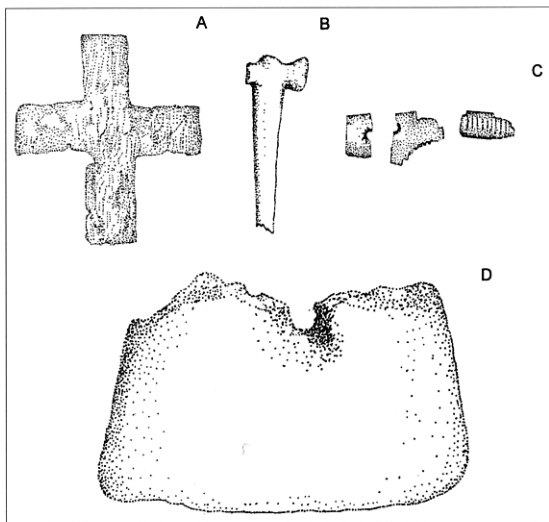
brændsel på gården, og til jernudvinding. Overalt i Þjórsárdalur finder man levn efter jernproduktion, og der skal enorme mængder brændsel til produktion af myrmalm. Tilsammen med et forverret klima og geologiske katastrofer, udgjorde denne faktor én af de mulige årsager til den endelige odelæggelse af størstedelen af Þjórsárdalur i første halvdel af 1200-årene.

3. BENFLYTNING

Selvom de ovennævnte faktorer umiddelbart kunne synes at være argumenter nok for en revidering af dateringen af bosættelsen i Þjórsárdalur, skulle der et mere afgørende argument på bordet for at selv de hårdeste tilhængere af katastrofeteorien skulle frafalde deres overbevisning.

Fundet af en kirke på Stöng kom som en stor overraskelse. Kun én af udgravningens medarbejdere havde leget lidt med tanken om at bygningen lige ost for bolighallen på Stöng (fig. 2) kunne være en kirke ruin. Ingen havde under udgravningerne i 1939 forestillet sig, at en kirke skulle høre til gården på Stöng. Det passede for det første ikke med den vedtagne datering af Þjórsárdalurs odelæggelse til 1104. Desuden havde man fundet en kirkegård med omkring 60 bevarerede grave, (som muligvis var over 100 i begyndelsen), på Skeljastaðir, som er en nabo-gård til Stöng (Þórdarson 1943:121-136; Steffensen 1943:227-260). Det vigtigste argument var dog, at der ikke nævnes nogen kirker i dalen i *Skálholt*-biskoppens Páll Jónsson's kirkeregister (*kirknaskrá*) fra ca. 1200 (Dipl. Isl. Vol. XII, doc. 1:1-20).

Det udhus, som man i 1939 gennem søgegrofter, konstaterede ca. 15 m. øst for bolighallen på Stöng, blev nærmere undersøgt i 1986 og 1992-93 (Vilhjálmsson 1989 og 1992). Det viste sig, at arkæologerne havde foretaget en meget hurtig udgravning af denne bygning i 1939. Området var blevet gennemskåret af smalle og dybe søgegrofter, som dog ikke førte til anden konklusion end at bygningen var et udhus med

en doråbning i øst, noget den helt sikkert aldrig har haft.

Det var dog ikke selve kirkebygningen som afslørede udøvelsen af kristendom på Stöng. I 1939 havde man fundet et fladt miniaturekors af ben (fig. 3) i bolighallen (Roussell 1943: 97). Ingen tvivlede iøvrigt på, at gården var yngre end kristendommens introduktion på Island i år 999 eller 1000. Under udgravningen af det, som også vi mente var et ubestemmeligt udhus, opdagede vi 1992 et fragment fra underkæben af et menneske (fig. 4) i et affaldslag i udgravningsfeltets sydvestlige hjørne. Fragmentet og en tilhørende tand blev fundet i et bosæt-

Fig. 3. Udvalgte genstande fundet på Stöng. (A) Et kors af ben fundet i 1939 (þjms. 13848), (B) beinmål, (C) kamfragementer, (D) avlsten af basaltsten. Tegn. VÖV 1995.

telselag blandet med dyreknoget og andet udsimid fra gården. Det var det første som gav anledning til rigtige spekulationer over kirkegård og kirke.

En af de muligheder, der også blev overvejet de første dage efter fundet, var at der måske havde fundet en forbrydelse sted her. Men efterhånden som affaldslaget blev gravet væk, dukkede flere og flere spredte fragmenter af menneskeknoget op blandt dyreknogeterne. Da omridset efter begravelser

Fig. 4. Fragment fra underkæben af et menneske fra Støng. Indvendigt på kæben findes et ekstremt tilfælde af benformationen torus mandibularis, som er en delvist arvelig og delvist miljøbestemt benvækst på den indvendige side af underkæben. Denne benvækst var ret almindelig blandt mange mennesker i middelalderens Island og f.eks. blandt samer i Norge. I Þjórsárdalur var hyppigheden af torus mandibularis meget stor og forekommer i befolkningen på kirkegården på Skeljastaðir (kæben til højre) og på en kvinde i en vikingetids grav i Hólaskógur i Þjórsárdalur (nederst).

Foto: Ivar Brynjólfsson, Þjóðminjasafn Íslands 1995.

og spor efter kister af træ kom frem under affaldslaget og andre steder blev sagen klar. Vi begyndte med at udgrave fire grave lige foran vestgravlen af det formodede udhus (fig. 5). Gravene var delvis fulde af den hvide H1 pimpsten fra 1104 udbruddet i Hekla. Nogle af gravene, som antageligt har været 60–70 cm. dybe, indeholdt anseelige, men meget dårligt bevarede rester af trækister. Problemet var blot det, at kisternes indhold var meget fattigt. En lille samling fodknogler eller en knæskal fandtes i den

ene grav, en enkelt tand i den anden, og et par ryghvirvler var det eneste i den tredje (fig. 6). Alle knoglerne var i fin bevaringstilstand og resterne af kisterne var dog så velbevarede, at det forekom utroligt at visse dele af skeletterne var forvitrede, mens træet ikke var helt forsvundet.

To ting talte også imod dette. Det ene var at de resterende knogler blev fundet i inkonsekvent placering; f.eks. en knæskal i fodenden af kisten, (ostenden), og en tand i midten af kisten. Den anden ting var, at langs en af kisterne fandtes et rimeligt godt bevaret skelet med to lårknogler og en del andre lemmeknogler, samt en hel del ribben, rygknogler og en underkæbe. Selvom disse knogler, som alle stammede fra det samme individ, var godt bevaret, tyder alt på at de var blevet flyttet fra deres oprindelige leje da en yngre grav blev anlagt. Kæben blev således fundet omkring den ene af lårknoglerne.

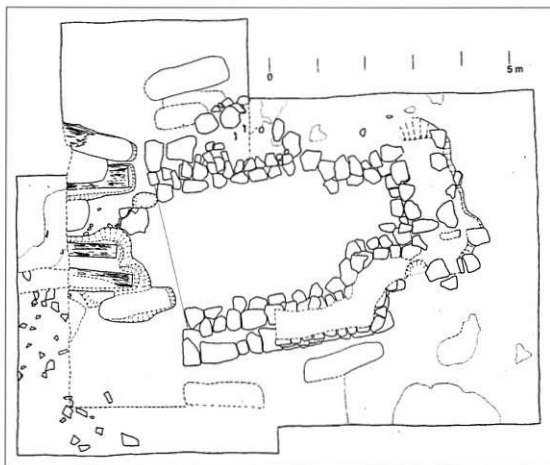
Var denne mangel af knogler et arkæologisk mysterium, eller havde denne forvirring en forklaring? Idet vi opdagede, at gravfyldet var meget blandet, og gravenes kanter viste tegn på at have været forstyrret på et tidligere tidspunkt, øjnede vi et svar. Det var fornævnte medarbejder på udgravningen, en jurist, som specialiserer sig i retshistorie, der påpegede at svaret muligvis var at finde i den følgende beskrivelse i Islands ældste lovsamling, *Grágás* (Grågásen):

Hver kirke skal stå på samme sted, hvor den er blevet indviet, dersom det kan lade sig gøre for skred, eller vandoversvømmelser, eller underjordiske ilde, eller voldsomme storme, eller fordi bygder efterhånden lægges øde, fra fjeldale, eller fra udkyster. Det er ret at flytte kirke, dersom disse begivenheder indtræffer. Det

er ret at føre kirke, dersom biskoppen tillader det. Dersom en kirke rives ned eller beskadiges en måned før vinteren, så at den er ubrugelig, da skal lig og ben være ført bort derfra inden næste vinternætter. Til en sådan kirke skal man føre lig og ben, som biskoppen tillader, at begravelse må finde sted ved. Når man vil føre ben, da skal jordejeren tilkalde ni nabobønder og deres huskarle, således som til skibsoptrækning, til at føre benene. De skulle medbringe spader (hakker) og skovle. Han skal selv besørgе huder til at bære benene i, og slædedyr til at føre dem.

De bønder skal han tilkalde, som bor nærmest det sted, hvor ben skulle opgraves, og tilkalde dem syv nætter eller længere tid før, end de behøver at indfinde sig. De skulle indfinde sig ved midmorgen. Bonden skal tage derhen

Fig. 5. Kirkeruinen på Stöng og nogle delvist udgravde kistegrave foran den. VÖV 1995.

og hans huskarle, de som ikke hindres ved sygdomme, alle undtagen færehyrden. De skulle begynde gravningen i de yderste dele af kirkegården, og søge således efter ben, som de ville have søgt efter penge, dersom man kunne vente at finde nogen i kirkegården.

Den præst er pligtig at tage hen at vie vand og synge over benene, som opfordres dertil. Til en sådan kirke skal man føre benene, som biskoppen tillader, at begravelse må finde sted ved; det er ret, at gøre der, hvilket man vil, en grav eller flere for benene. Hvad angår den formue, der har fulgt den kirke, hvor benene er blevet optagne, hvad enten den bestod i jorder, eller losore, eller kirkelige ornamenter, det skal alt gå til den kirke, hvor benene blev ført til.

Dersom jordejeren ikke lader føre ben, således som lovbestemt er, eller indfinder ikke de mænd sig, som er tilkaldte, da bliver hver af dem skyldig til tre marks bod, og jordejeren er søgemålsberettiget imod de tilkaldte, men den imod ham, som vil. Stævne skal man de sager hjemmefra og tilkalde på tinget fem bonder, naboer af den sagsøgte, og skal domstolen domme dem pligtige til benførsel, til at have ført benene til kirke fjorten nætter efter vårbentag.

(Bygger på oversættelse i Grágás 1870: 11-13).

4. DISKUSSION AF BENFLYTNING

Denne passus findes i *Kristni réttur* (Kristenretten), den kristne lovgivning i Grágás, som siges at have været introduceret af de to islandske biskopper *Ketil* og *Þorlákur* efter råd fra ærkebiskop *Ózur* i Nidaros (Steffensen 1966:72). Dette må ifølge de skriftlige kilders kronologi være sket mellem 1123-1132. Mange forskere mener, at dele af Kristenretten og andre dele af Grágás endda kan have sin oprindelse i 1000-tallet. Men var det en sådan gravflytning, som denne lov så tydeligt befaler, som tilsyneladende fandt sted på Stöng i tidlig middelalder? Alle omstændigheder omkring gravene synes at tyde på dette.

På Island har man droftet meget, om denne benflytning var praksis eller ej (Steffensen 1966:71-78). I fem islandske sagaer berettes

om begivenheder, hvor man gravede kirkegårde og flyttede knogler til en nærliggende kirkegård, eller knogler fra hedenske gravsteder til en kirkegård. Man har i takt med den litterære tradition på Island været tilbøjelig til at tro, at påbuddet om benflytning blev fulgt, mens Grágás var den vedtagne lov for anden halvdel af 1200-årene. Håndfaste beviser har derimod manglet, og handlingens makabre karakter har fået dem, som ellers var sagaernes mest trofaste følgere, til at betvivle rigtigheden af disse historier.

Benflytningspåbuddet i Grágás savner paralleller i anden bevaret nordisk lovgivning fra tidlig middelalder, men eftersom ærkebiskop *Ózur* i Nidarós skal have haft indflydelse på loven, kan det ikke udelukkes, at benflytning også har været praksis i Norge. Arkæologisk bevis for det savnes imidlertid, og ingen dekretter eller kommentarer findes i de norske landskabslove eller i kanonisk ret om dette (Nilsson 1989:37-165). Det er ikke ualmindeligt, at enkelte tomme grave findes på kirkegårde i middelalderen, men ikke en hel kirkegård. Det er kun i Grønland, at der muligvis findes en arkæologisk bekræftelse på at skeletter blev flyttet fra nedlagte kirkegårde. Ved den lille *Þjóðhildurs* kirke (ruin 59, O29a) i Brattahlíð fandtes der i 1961 en massegrav, samt mange mindre grave med bundter af knogler, som er blevet flyttet til kirkegården andre steder fra (Krogh 1982a:48-49). Det kunne tænkes, at indholdet i disse grave muligvis var skeletter, flyttet fra nedlagte kirkegårde. Nye C-14 dateringer, (AMS-dateringer), på knogler fra Brattahlíð og deriblandt to dateringer af individer fra massegraven, kunne tidsmæssigt tyde på, at en benflytning har fundet sted i Grønland i 1100-årene (Lynnerup 1995: 110), og at kirkegården i Brattahlíð har haft en længere funktionstid end man hidtil har gået ud fra (Jansen 1972:104; Krogh 1982b:264).

Massegraven i Brattahlíð kan derfor godt tænkes at være resultatet af en benflytning fra en nedlagt kirke. Andre teorier har også

Fig. 6. Tö begravelser lige vest for kirken på Stöng. Forvitrede rester af kisterne var stadig at finde. Knoglerester var meget sparsomme men i udmærket bevaringstilstand. Den hvide aske under en af kistebundene er forhistorisk H3-aske fra et kæmpemæssigt udbrud i Hekla for ca. 2800 år siden. Foto: VÖV 1992.

været fremme om benene i massegraven i Brattahlíð. Man har knyttet denne grav til historien om Líka-Löðinn (Lig-Loðinn), som findes i et islandsk 17. århundredes håndskrift. Lig-Loðinn fik sit tilnavn, fordi han om sommeren berejste de ubeboede egne i det nordlige Grønland, *«og førte de menneskelig til en kirke, som han fandt i huler og kløfter, hvortil de var kommet fra isflager eller skibbrud, men hos dem lå ofte rustede ruiner om alle omstændighederne ved deres uheld og lidelser»* (Eldjárn 1978: 135-140; Krogh 1982a: 46-48).

Det er også blevet foreslået, at de tolv voksne mænd der fandtes i massegraven i Brattahlíð er Þorsteinn, Erik den rødes søn og hans besætning, som ifølge Grænlendingasagaen døde af pest under et tvunget vinterophold i Lýsufjörður i Vesterbygden lige før 1020. Deres lig blev flyttet til Eiríksfjörður og begravet der (Halldórsson 1978: 395-96; Eldjárn 1978: 139-39). C-14 dateringerne af knoglerne fra massegraven ser dog ikke ud til at passe med denne gode historie.

Uanset om massegraven i Brattahlíð tilskrives mænd som Líka-Löðinn, eller forværrer Þorsteinn Eiríksson, som var på vej til Vinland for at hente sin brors lig, da han selv døde, så viser sådanne og andre lignende historier fra Grønland vigtigheden af dommedagsforestillingen for middelalderens mennesker og nødvendigheden af, at individerne befandt sig i deres grave på den sidste dag. I den tidlige middelalder opfattedes døden som en overgang til en mellemfase i menneskets liv, hvor man efter afslutningen af det jordiske liv i sin grav afventede opstandelsen med det efterfølgende himmelske liv i Paradis. Mellemfasen blev tilbragt *«... i en tilstand af søvn, hvile og forventning»* (Kieffer-Olsen 1993:162). Ved dommedag har det nok ikke været godt at ligge på en kirkegård, som ikke længere var i brug, ved en kirke som var profaniseret eller nedlagt. Endnu værre har det været at ligge i en hule eller flække, død af sult, som nogle af de stakkels Grønlændere.

Den grundlæggende forklaring på Grágás' påbud om bennyttning findes muligvis i den tidlige middelalders dommedagsforestilling (apokalyptisk forestilling), hvor forskellige naturkatastrofer som jordskælv indtrådte på den yderste dag. Den almindelige dom bliver sagt over alle på den yderste dag, hvorfra han skal komme igen for at domme de levende og de døde (*inde venturus est iudicare vivos et mortuos*), som det udtrykkes i trosbekendelsen. Som det kendes fra mange steder i Bibelen, kommer Kristus med meget kort varsel på dommedag og menneskene opfordres til at være parate (KLN III: 209-210). I tidlig middelalderlig kunst beskrives forestillingen om dommedag meget ofte, (McGinn 1994: 275-279) og der afbilledes de døde i det øjeblik de rejser sig af graven, hvor de havde afventet deres dom siden umindelige tider.

Det som måske gør påbuddet i Grágás særligt islandsk er beskrivelser af vulkanudbrud, jordskælv og andre større naturkatastrofer, som minder om dommedag. Sådanne fænomener havde de nye bosættere på Island efterhånden stiftet indgående kendskab til. På Stöng kunne vulkanudbruddet i Hekla i 1104 være en god grund til at man flyttede kirken fra Stöng, og dermed også benene fra kirkegården, til en anden kirkegård, sådan som det beskrives i Grágás. H1-asken fra Heklas udbrud i 1104 var at finde som fyld i nogle af gravene (fig. 7). Det kan betyde, at gravene enten var blevet gravet efter at udbruddet fandt sted, eller, hvilket er mere sandsynligt, at den vulkanske pimpsten var kommet med i gravfyldet i de grave, som var ældre end 1104, efter at man havde åbnet dem og udgravet, sådan som loven foreskriver.

Det er meget sandsynligt, at vulkanudbruddet i Hekla i 1104 har forårsaget nedlæggelsen af kirken på Stöng og at beboerne muligvis er flyttet fra gården i en kortere periode. Men nogen kom tilbage eller blev. Det vidner aktiviteten på gården om, idet et udsmidt slag bliver til på kirkegården, kirke-

bygningen bliver ændret og kulturlag dannes overalt ovenpå 1104-asken. Alle de C-14 dateringer som hidtil er lavet på prøver fra Stöng samt dateringen af de genstande, som er fundet i bolighallen, bekræfter en datering til engang i begyndelsen af 1200-årene (Vilhjálmsson 1989:92-95; 1991:108,110-111).

For C-14 dateringer af knoglerne fra alle gravene og dyreknogeterne fra affaldsbunken over dem foreligger, er det svært at give en præcis datering for benflytningen. Den kunne have fundet sted i eller lige efter år 1104, eller efter et andet udbrud i Hekla, som annalerne nævner i år 1158. Med den usikkerhed som endnu hersker om C-14 dateringer på prøver som er fra omkring år 1000, og specielt på Island, er det dog ikke sikkert at vi nogensinde får en datering, som giver større en nøjagtighed end ± 50 år for benflytningen på Stöng.

Benflytninger forekommer imidlertid ikke i de love og den kristenret som afløser

Fig. 7. Fra udgravningen af kirkeruinen på Stöng 1992. Den hvide pimplsten i den vestvendte profil, som den tragtformede søgegrøft fra 1939 har gået igennem er et sekundært fyldt ovenpå gravene på fig. 6, bestående af pimplsten fra H1. Dette tyder på, at kisterne først er blevet udgravet da benflytningen har fundet sted og antageligt kort tid efter at vulkanudbruddet i Hekla i 1104 fundt sted. Foto: VÖV 1992.

Grágás i Skálholt stift i Sydland i 1275 og i Hólar stift i Nordland i 1354 (Steffensen 1966:72). Det er derfor muligt, at denne skik ikke længere blev praktiseret i Sydland i 1200-årene.

5. KIRKEBYGNINGEN OG DENS DATERING

Selve kirkebygningen på Stöng (fig. 5, 7 og 8) er nu næsten blevet undersøgt i sin helhed. Det drejer sig om en lille romansk kirke med et meget lille og smalt kor. Går man ud fra, at den indvendige syldrække langs væggene har båret den indvendige træbygning, har kirken haft et næsten kvadratisk skib, ca 3,3 m. langt og 2,8 m. bredt,

Fig. 8. Kirkeruin og smedjeruin på Stöng. Den formodede grundplan for kirkeninens trækonstruktion vises med prikkede linier. I denne udgravningssituation er vestenden af kirken blevet fjernet for at undersøge den lidt bredere smedjebygning som ligger under kirken. I 1939 gravede arkæologerne sig delvist igennem gulmiret på kirken. Foto: VÖV 1993.

og et kor, som er halvanden meter langt og lidt over 1 m. bredt. Hele den indvendige længde er derfor knapt 5 m. Den samlede udvendige længde er ca. 6 m. Væggene er ca. 1 m. brede og er bygget af kampesten og torvemåtter (*strengur*) i lag, med den samme byggeteknik som den yngste halbygning på Stöng. Væggene er utroligt godt bevarede og kun nordvæggens torvelag og nogle sten er faldet ud mod nord. Væggene har nok ikke været høje og oprindeligt muligvis 1,5 m høje. Ingen levn efter interiøret blev fundet, bortset fra sporadiske rester af træ op mod væggene og lysgråligt sand, eller vulkansk aske, som var blevet spredt over gulvet.

Ingen stolpehuller blev fundet og det er tydeligt, at den nederste, indvendige sten-

række har fungeret som syldrække for en indvendig trækonstruktion. Væggen og den indvendige trækonstruktion, som vi muligvis kunne se resterne af nogle steder ved torvevæggen, har været de tagbærende elementer. Da ruinen for størstedelens vedkommende blev udgravet indvendigt i 1939 er alle levn efter en eventuel tagkonstruktion desværre blevet fjernet. Genstandsmaterialet i kirken er ligeledes fattigt. Nogle jernsøm, samt en jernring og et fragment af en bjergkrystal, blev fundet i koret. Oprindeligt har kirken haft en vestvæg af træ. På et tidspunkt, og sandsynligvis efter at kirken blev nedlagt, blev der bygget en smal og lav vestvæg af torv og koret blev ligeledes fyldt med torv.

Kirkens datering er endnu ikke helt sikker arkæologisk set, men den er antageligt bygget i 1000-årene. Den er helt sikkert ældre end askelaget H1, som kun findes i torvevæggen, hvor der har været reparationer og tilføjelser, d.v.s. vestgavlen og i torvefyldet i

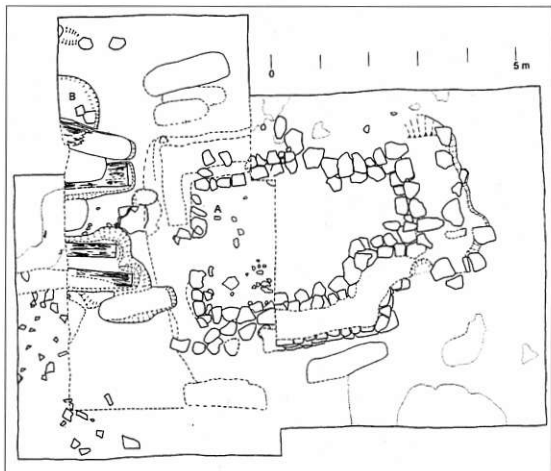
koret. Rent stratigrafisk er en datering til 1000-tallet mest sandsynlig. Hvis kirken har været anvendt i 1000- eller 1100-årene, er dette den ældste kirke, som er blevet udgravet på Island.

ANDRE LEVN

Under kirken er der fundet ældre bygninger og rester af bosættelse helt tilbage fra landnamstiden. Vestenden af en smedje, som ligger lidt forskudt under kirken (fig. 9), er allerede blevet udgravet. Den har utvivlsomt været forgængeren til den smedje som blev udgravet på Stöng i 1939 (Roussell 1943: 92-94). I smedjen, blandt alle slaggerne og jernresterne, er der bl.a. fundet et fragment af en avlsten (fig. 3) og et lille klædeorna-

ment af bronze, som lader sig datere til 900-årene. Under smedjen ligger der en halbygning, som er anlagt kort tid efter landnamet i 800-årene. Halbygningen er kun delvist udgravet, og de kristne grave er gravet igennem dens gulv. Under torrevæggen på denne ældste bygning på Stöng er der fundet dele af et stort ildsted eller grube (fig. 9), hvor der er fundet brændte fragmenter af en benkam (fig. 3) og brændte knogler, som muligvis er menneskeknogler. I såfald er der muligvis tale om den første islandske brand-

Fig. 9. Udgravningssituation, hvor halvdelen af kirken er blevet gravet væk. Under kirken fandtes en smedje, som endnu kun er delvist udgravet. I smedjegulvet fandtes en avlsten (A). Det ældste tegn på menneskelig aktivitet på Stöng er et ildsted eller brandgrav (B), hvori kamfragmenter og brændte knogler blev fundet. VOV 1995.

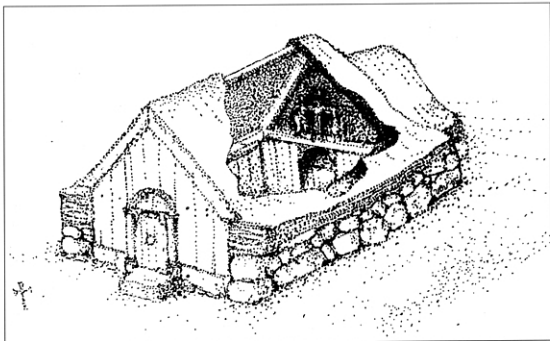

Fig. 10. Forsøg på rekonstruktion af kirken på Stöng. Tegning VOV 1995.

grav. Undersøgelser af DNA i disse knogler, kan muligvis afgøre om det drejer sig om menneskeknogler. Ildstedet eller graven er gravet igennem et vulkansk askelag kort tid efter at det blev aflejret. Askelaget, som har fået benævnelsen *Landnamslaget*, dateres nu af geologer til året 871+/-2 år e. Kr. (Grönvold o.a. 1995: 150-152). Tidligere daterede geologerne asken til 898 e. Kr.

6. KIRKENS PARALLELLER

Kirken på Stöng (fig. 10), med sit karakteristiske korparti, ligner i grundplan 1000-tals kirker som er blevet undersøgt i Norden, men den er meget mindre, og bygget af helt andre materialer.

På Island er meget få kirker blevet undersøgt arkæologisk bortset fra domkirken i Skálholt, hvor de ældste faser muligvis savnes (Christie 1988:28-36). De andre udgravede kirker er enten meget yngre end kirken fra Stöng, eller så usikkert præsenteret,

at kirkebygningen er mere en ønsketænkning end en realitet. De mest lignende kirker fra 1000- og 1100-tallet skal derimod søges blandt de undersøgte kirker på Færøerne og Grønland. Den lille Þjóðhildurs kirke i Brattahlíð i Grønland (Krogh 1982a: 27-52; 1982b: 264-265) har nogenlunde den samme størrelse som kirken på Stöng. Den har dog, til forskel fra kirken på Stöng, haft ydervægge udelukkende af torv. C-14-dateringer (AMS), som fornyligt er blevet foretaget på knogler på forskellige Nordbo-kirkegårde i Grønland, viser at kirken i Brattahlíð kan have været i brug fra 1000-årene til en gang i 1100-årene (Lynnerup 1995: 110-111).

Da udgraveren af Þjóðhildurs kirke, den danske arkæolog Knud J. Krogh, undersøgte kirkeruinerne á Sandi på Sandoy, en af Færøerne, i 1970'erne, fandt han levn efter 6 kirker på samme sted (Krogh 1975). De to første, som han daterer til ca. 1000-1200, er beslægtede i form og byggeteknik med kirken på Stöng.

Endnu en kirke, som i størrelse og datering kan sammenlignes med kirken på

Stöng, er et lille kapel eller en kirke i Deerness på Orkneyoerne. Dateringen af denne kirkes sidste fase er en smule problematisk, men den er antageligt fra 1100-årene (Morrison 1986;1987).

7. GRAVENE OG KIRKEGÅRDEN

Kirkegården på Stöng er kun delvist udgravet. Vi kender endnu ikke dens størrelse eller form, og der er indtil videre fundet 11 grave. Plateauet, hvorpå kirken har stået, har fysiske afgrænsninger og kirkegården har derfor ikke haft en større diameter end ca. 20 m. Meget kunne tyde på, at den har haft en cirkulær form eller en cirkulær indhegning, lige som så mange kirkegårde i f.eks. Grønland, eller som ved nabokirken på Skeljastaðir i Þjórsárdalur. Det afdækkede areal øst og sydøst for kirken er endnu ikke blevet undersøgt, men grave er allerede begyndt at tegne sig under et tyndt bosættelseslag. Det er bemærkelsesværdigt hvor tæt man i 1939 var på at finde menneskeknogler og dermed også kirken på Stöng. Udgraverne forstyrrede en grav med deres smalle søgegrofter, men opdagede ikke knoglerne.

Fig. 11. Et hjørnefragment af sandstenskors eller -gravsten. Foto: Ivar Brynjólfsson, Islands Nationalmuseum 1995.

Tæt ved vestgavlen af kirken fandtes en barnegrav, hvori et lårben var bevaret. Barnegraven var iøvrigt blevet overset af dem som foretog benflytningen, muligvis fordi den sekundære vestvæg af torv allerede dækkede den, da den formodede benflytning fandt sted.

I en af de nordligst placerede grave i udgravningen fandtes et fragment af en lille gravsten eller kors af sandsten (fig. 11), og i en af gravene ved vestgavlen et fragment af en okseformet bennål (fig. 3). Bennålen kan meget vel stamme fra gulvlaget i bygningen, som ligger under både kirken og smedjen, og dermed være noget ældre end graven. Lignende nåle er fundet i Hedeby og på Jarlshof på Shetlandsoerne og dateres til 900-1000-årene (Hamilton 1956:126, Plate XXII,c; Schwarz-Mackensen 1976: 27-28, Abb.7).

8. STÖNG-KIRKEN STATUS

Som tidligere nævnt havde ingen forventet en kirke på Stöng. Ifølge Skálholt-biskoppen *Páll Jónsson's* kirkeregister fra ca. 1200 nævnes ingen kirke på Stöng eller i Þjórsárdalur. Det medførte bl.a. at man fandt geologernes 1104-datering af gården Stöng sandsynlig. Kirken på Skeljastaðir i Þjórsárdalur, som tilsyneladende havde gravrettigheder i 11-1200-årene, er heller ikke med i biskop Páll's register over kirker i Skálholts stift. Den sidste C-14 datering af trækul fra en af kisterne på Skeljastaðir-kirkegården giver en kalibreret datering til 1165-1255 (kalibreret ved 1 standardafvigelse. K-5851, BP alder: 825+/-55 14C år f. 1950). Kirkerne på Stöng og Skeljastaðir har muligvis været med i registret, som kun findes i en 1600-tals afskrift, men kunne være blevet fjernet da registret blev omskrevet og modificeret i løbet af middelalderen. Det kunne også tænkes, at ikke alle kirker var med i registret i dens første redaktion.

Mange historikere mener, at biskop Páll's register og *máldagur*, de middelalderlige inventar- og ejendomsfortegnelser for kirkerne, ikke gengav hele sandheden om antallet af kirker i Sydland for år 1200. Det hævdes, at der har været langt flere kirker på sydlandet end de 220 som nævnes i registret (Vikungur 1970:122-128). De som har påpeget dette henter støtte fra tiendelovgivningen, som biskop *Gissur Ísleifsson* i Skálholt indførte i 1096. Da blev sognebegrebet til på Island, og formålet med loven og biskop Gissur's intention var nok at reducere antallet af de private kirker med fulde rettigheder, for bl.a., som det hed officielt, at styrke den islandske kirke og præstestandens rettigheder. Til trods for dette forblev de fleste kirker på private hænder. Kirken på Island var fra begyndelsen udelukkende en privatkirke i modsætning til de fleste steder i Norden. Kirkerne ejedes af de enkelte bønder og efter tiendelovens og sognebegrebets introduktion var sognet først og fremmest en økonomisk enhed. Dette har muligvis

også været tilfældet i den tidlige kristendom i Skandinavien (Smedberg 1973:40,60-63, 137-149; Sawyer 1988:41). Tinden, som var firdelt på Island og muligvis efter engelsk eller irsk forbillede, styrkede ligeledes biskoppens magt og gjorde ham til landets rigeste og mest indflydelsesrige mand.

Med tiendelovens indførelse fulgte mange forpligtelser og udgifter for dem, som ejede sognekirkerne, sådan at mange af de mindre bønder automatisk mistede interessen i, eller muligheden for at holde en sognekirke, med alle de økonomiske og praktiske forpligtelser som det førte med sig. Dette også selvom de fik halvdelen af sognets tiende til driften. Andre så derimod en mulighed for at fastankre deres magt, f.eks. de traditionelle høvdinger, *Goðar* og deres familier, fordi deres faste ejendomme var undtaget tiende. Tinden på Island var, i modsætning til mange andre lande, baseret på gårdens formue i faste værdier, d.v.s. en slags ejendomsskat. Den blev udredet af hele kapitalen, ikke bare af afkastet, det man i dag ville kalde indkomstskat.

Efter tiendelovgivningens indførelse, mener mange historikere, at der sker et drastisk fald i antallet af kirker på Island og at de fordeles på færre hænder. Samtidigt præsenteres en inddeling i *sognekirker*, *halvkirker* og *bonnehus*. Dette mener man har været et led i biskop Gissur's bestræbelser for at reducere antallet af de private kirker.

Denne kort skitserede kirkeretslige udvikling på Island omkring år 1100, som var en noget anden end i Norge, kunne udmærket passe med eksistensen af den lille kirke på Stöng og dens placering i en kirkelig og samfundsmæssig ramme. Den havde opnået graverettigheden (*iús fimerandi*) og kunne godt have været det man kaldte et *bonnehus* (*bonnhús*), hvis man dommer ud fra størrelsen. Tiendelovgivningen tildelte ejerne af bonnehusene visse rettigheder, men de fik ikke del i tinden og kun biskoppen kunne give tilladelse til afholdelse af kirkelige handlinger og begravelser. Et *bonnehus* var

således en kirke, som kun tilhørte gården og blev antageligt ikke brugt til begravelse af andre end dem som boede der.

Det er muligt at kirken på Stöng blev opgivet p.g.a. en naturkatastrofe eller følgerne af en sådan. Det kan også godt tænkes, at den blev nedlagt af økonomiske grunde og at beboerne på Stöng, eller andre beboere i Þjórsárdalur ikke fandt det hensigtsmæssigt at begynde at drive en større kirke på Stöng, d.v.s. en sognekirke, specielt hvis jordens værdi var faldet på grund af de skader vulkanaktiviteten i begyndelsen af 1100-årene antageligt havde forvoldt. Kirken på Stöng blev muligvis også offer for tiendelovgivningen i 1096.

Man finder ofte kristne kistebegravelser på islandske gårde, hvor man ikke havde nogle skriftlige beretninger om en kirke. Disse kalder man gerne for tidlige kristne grave. Det har som regel medført vage hypoteser om et irsk landnam, eller et landnam for den første vedtagne bosættelse i slutningen af 800-årene. I lyset af fundet af kirken på Stöng kunne det godt tænkes, at disse grave snarere har tilhørt de mange kirker,

Fig. 12. Stöng-kirkens grundplan og formodede udseende er ikke meget forskelligt fra de mindste kirker, som man byggede på Island indtil midten af 1800-årene. Her ses et eksempel på en tørvekirke på gården Skútu-staðir i Nordisland i 1896. Da blev den anvendt som et gæstehus. Når man ser på denne kirke, som ikke findes mere og sammenligner med kirken på Stöng, får begrebet tradition mening og al diskussion om kronologi p.g.a. af husenes grundform forekommer nyttesløst. Foto: H. Herdegen 1896. Foto NM København.

som muligvis blev nedlagt omkring år 1100, eller de bonnehuse og privatkirker, som nogle familier på Island valgte at have på sine jorde, også længe efter at den islandske kirke kom under den norske kirkeret. Længe efter reformationen fandtes der også bonnehuse på mange gårde, og nogle er endda bevaret den dag i dag (fig. 12).

9. KIRKETYPOLOGI, TRADITION ELLER ADAPTION

Forskere, som har behandlet det tidlige kirkebyggeris udvikling i Nordatlanten og specielt kirkerne i det middelalderlige Grønland, har hældet til den antagelse, at kirkebygninger som er bygget med vægge af tømmer og sten omkring en trækerne, udelukkende

skyldes kulturpåvirkninger fra Norge. En sådan teori har den norske arkæolog Christian Keller fornylig introduceret. Keller forklarer brugen af torv og sten i nordatlantiske tørvekirker, som et norsk element stammende fra jernalderen (Keller 1989:202), fremfor en funktionalistisk løsning grundet klima og sparsomme forekomster af træ, sådan som bl.a. Knud Krogh (Krogh 1976:307) har antaget. Keller (1989: 203-205) mener, at de ca. 50 tørvekirker, som skulle findes i Nordnorge, kan påvise at denne kulturforbindelse med Norge var en realitet. Disse 50 tørvekirker i Nordnorge er dog endnu ikke blevet undersøgt arkæologisk.

Hvis der aldrig har eksisteret tørvekirker, lignende de islandske, syd for Trondelagene, er det så sandsynligt at islændingene har hentet inspiration til deres kirkebyggeri netop der? Hvis de derimod har eksisteret på Hålogaland, i Troms eller på Lofoten, kunne man så ikke lige så godt hævde at islændinge og grønlændere hentede inspirationen i Nordnorge, eller at de ligefrem stammede fra det område snarere end Agder, Rogaland, Hordaland, Sogn eller Møre?

Hvis en kirkes bygningsmateriale er kulturbestemt, er den kultur muligvis at finde blandt de 50 tørvekirker, som endnu ikke er blevet udgravet i Nordnorge. Derfor kan man kun opfordre norske arkæologer til at komme i gang med udgravningen af nogle af disse kirker.

Samme type forklaringsproces, som den med de 50 norske tørvekirker, bliver ofte anvendt når man forsøger at kaste lys over forskelle og ligheder på boligsik i Norge, Færøerne, Island og Grønland i vikingetid og tidlig middelalder. Der benytter man alene bolighusenes lignende grundplaner som argument for oprindelse og slægtskab. Således findes der mange huse i Rogaland, som hævdes at være forbillederne for byggeskikken på Island. Et andet eksempel på forklaringer med én-vejs kulturindflydelser, fremfor funktionalistiske forklaringer er teo-

rier om sætre. Sæterbrug fandtes i vikingetiden i Norge, på Færøerne og antageligt også i Grønland. Vikingetids sætre er endnu ikke fundet på Island, og således har nogle forskere i takt med overnævnte forklaringsmodel antaget, at man burde finde sætre på Island, fordi de findes i Norge. De glemmer imidlertid, at de topografiske og geologiske forhold på Island og i Norge er forskellige, og at der muligvis ikke har været behov for en produktionsmetode som sæterbrug i begyndelsen af bosættelsen på Island.

Den måde hvorpå byggeskikken er blevet sammenlignet i Vestnorden og Nordatlanten i de sidste 20-30 år medfører, at man ikke kan lade være med at stille sig spørgsmålet om lokalpatriotismen stadigvæk spøger, eller om det er onsketænkning vedrørende etnisk oprindelse som driver nogle arkæologer. Hvorfor er det nu så sikkert at jernalderhusene netop i Rogaland er forgængerne til bygningskunsten på Island? Hvordan kan man i det hele taget påstå dette når man savner sammenligningsgrundlaget i byggeskik fra store dele af Norge fra samme tid? Der fandtes vel også lokalvariationer i Norge? Hvorfor er det så sikkert, som f.eks. Christian Keller foreslår, at de cirkulære kirkegårde ved de ældste kirker i Grønland og Island var en konsekvens af keltisk påvirkning på kirken i dette område (Keller 1989:199)? Det må også anses for at være onsketænkning, eftersom cirkulære kirkegårde næppe kan betegnes som et særskilt keltisk fænomen. Cirkulære kirkegårde findes også uden for det «keltiske» område. Iøvrigt er ingen af de islandske kirker med cirkulær kirkegård, som Keller trækker frem, ældre end fra 1200-årene.

Forklaringen på sådanne sammenkoblinger ligger muligvis i arkæologers fiksering på nutidige grænser og kulturel uniformitet når de leder efter paralleller eller analogier. De bliver desværre oftest fundet med nutidige briller.

En bygning, som den lille kirke på Stöng i Þjórsárdalur i Sydland fra 1000-årene,

kunne være et resultat af 200-års adaption til klima, lokale bygningsmaterialer med mere. Torvekirker var simpelthen mere praktiske på Island end f.eks. i Sognefjorden, med dens milde klima. Derfor byggede man så vidt vides ikke torvekirker i Sogn. Torvekirker var en bedre løsning på Island og måske i Nordnorge, hvor Golfstrømmen gør udsagnet for om bosættelse er mulig. Tradition og strenge kirkelige regler medførte at kirker blev bygget over en bestemt grundplan. Bygningsmaterialet afhang derimod af det som var tilgængeligt og af de erfaringer mennesker havde gjort.

10. SLUTORD

Blandt den yngre generation af islandske arkæologer har der været tendens til at gøre oprør mod den litterære tradition, hvor alt, også arkæologien, blev målt efter den middelalderlige litteratur. Den tidligere islandske arkæologi havde næsten udelukkende været brugt som et redskab til at bekræfte eller afkræfte oplysninger i sagaerne. Med en ubevidst indflydelse fra den såkaldte «*New archaeology*»-kult i 1960-70'erne, og værende lidt trætte af den store opmærksomhed som litterær forskning altid får på Island, har mange islandske arkæologer erklæret en slags «krig» mod de skriftlige kilder. Nogle har påstået, at håndskrifterne slet ikke kan bruges til noget som helst, og forfatteren til denne artikel havde gjort det til en vane at afslutte alle sine artikler med kommentarer om, at man kun kunne bruge disse skriftlige kilder sekundært.

Da det viste sig, at den eneste forklaring man kunne finde for kirken og de manglende knogler i gravene på Stöng, er et afsnit i en tidlig middelalderlig lovtekst, en normativ kilde, var det selvfølgelig nødvendigt at revidere denne holdning til de skriftlige kilder. Man må dog spørge sig om det stadig er aktuelt at bruge de skriftlige kilder som det primære udgangspunkt for alle overvejelser om islandsk middelalderhistorie? Jón Steffensen, som i højere grad end nogen anden

overvejede gravflytningspåbuddet i Grágás, foreslog således at man gravede på de lokaliteter, som nævnes i de middelalderlige skrifter i forbindelse med benflytning, fordi han var i tvivl om hvorvidt denne lov blev efterfulgt (Steffensen 1966:77).

Det tvivlsomme og anakronistiske i sådanne afprøvninger fremgik af en udgravning af en af disse formodede kirkegårde. I 1995 blev der, på foranledning af en amerikansk litteraturhistoriker, foretaget en udgravning i denne stil på *Mosfell* i Sydvestisland. Ifølge de skriftlige kilder skulle der være to kirkegårde på *Mosfell* og en anden på den nærliggende gård *Hrisbrú*. Disse formodede kirkegårde knyttedes bl.a. til flytningen af saga-helten Egill Skallagrímssons knogler. Der var endog et håb om, at man ville finde Egils hovedskal, som Egils-saga beretter om. Til trods for at det blev påpeget, at oplysninger i sagaen stred imod arkæologisk såvel som historisk viden, gik man i gang med undersøgelsen. Udgravningen gav heller ikke noget resultat, hverken med hensyn til kirkegårde eller menneskeknogler. Muligvis er historierne om kirkerne på *Mosfell* lige så fiktive som nogle har ment historierne om Egill Skallagrímsson var.

Kirken og benflytningen på Stöng kom derimod som et velkomment biprodukt til en udgravning, hvis formål var at undersøge en 900-tals smedje og et udhus. Det er et godt eksempel på, at arkæologien ikke kun egner sig til at give absolutte svar på forudfattede spørgsmål, men derimod tit formidler nye, uventede oplysninger. I dette tilfælde bekræfter undersøgelsen antageligt en skriftlig kilde, men afslører også en lille kirke, som hverken mundtlig tradition eller skriftlige kilder fortæller om.

Fundet af den ukendte kirke på Stöng har muligvis fået flere til at acceptere den hypotese, som præsenteredes i 1983 om at bosættelsen i Þjórsárdalur ikke ophørte i 1104, men i begyndelsen af 1200-årene. Det forbliver dog en hypotese et stykke tid endnu.

Tefrokronologien, som stadig bliver brugt for at hævde at Stöng-bosættelsen ophørte i 1104, har en meget solid position på Island. Den bygger på islandsk særegenhed, vulkaner og troen på pålideligheden af skriftlige kilder fra middelalderen og ikke mindst på troen på de «eksakte» videnskaber. Resultater som opnås med en disciplin, som er forankret i nationalidentiteten, og som blev fremsat som en helt igennem islandsk viden-skab midt i islændingenes selvstændigheds-kamp, ændres ikke så let. Det er imidlertid klart, at trods det store udbrud i Hekla, som antageligt fandt sted i 1104, så forvoldte det ikke en total ødeleggelse af bosættelsen i þjórsárdalur.

LITTERATUR

- Christie, Hákon 1988. Kirkjuginnir. Í Eld-járn, K., Christie, H. og Steffensen, J. *Skál-holt I. Fornleifarannsóknir 1954-1958*. Reykjavík 1988.
- Dípl. Isl. *Diplomatarium Islandicum. Íslenzket Fornbréfasafn XII*, 1-15. Reykjavík 1923.
- Eldjárn, K. 1978. Fjöldagröfin í Brattahlíð. Frásögn af nýrri tilgátu Ólafs Halldórssonar. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1978, 135-140.
- Grágás 1870. *Gnagaasænn*. Íslændingenes lov-bog i fristatens tid. Udgivet efter Det Kongelige Bibliotheks haandskrift og oversat af Vilhjálmur Finsen for det Nordiske Litera-tur-Samfund. Tredie Del. Oversættelse I. Kjøbenhavn.
- Grönvold, K., Óskarsson, N., Johnson, S. J., Clausen, H. B., Hammer, C. U., Bond, G., Bard, E. 1995. Ash layers from Iceland in the Greenland GRIP ice core correlated with oceanic and land sediments. *Earth and Planetary Science Letters* 135, 149-155.
- Halldórsson, Ólafur 1978. *Greenland i midaldar-itum*. Sögufélagið Reykjavík.
- Hamilton J. R. C. 1956. *Excavations at Jarlshof, Shetland*. HMSO Edinburgh 1956.
- Jansen, Henrik M. 1972. A Critical Account of the written and Archaeological Sources' Evidence Concerning the Norse Settle-ments in Greenland. *Meddelelser om Grøn-land udgivne af Kommissionen for Videnskabeli-ge Undersøgelser i Grønland*. Bd. 182. Nr. 4., 102-121.
- Keller, Christian 1989. *The Eastern Settlement Reconsidered. Some Analyses of Norse Medieval Greenland*. Oslo.
- Kieffer-Olsen, Jakob 1993. *Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark - 8 kirkegårdsud-gravninger*. Ph.d. afhandling, Aarhus Univer-sitet 1993. Udgivet af Afd. for Middelalder-arkæologi og Middelalder-arkæologisk Ny-hedsbrev, Aarhus.
- KLNM: Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder Bind III. Kbh. 1958.
- Krogh, Knud J. 1975. Seks kirkjur heima á Sandi. *Mundul* Nr. 2, 21-54.
- Krogh, Knud J. 1976. Om Grönlands middel-alderlige kirkebygninger. I *Minjar og Menntir*. Afmælisrit helgað Kristjáni Eldjárn 6. desember. 1976. Reykjavík.
- Krogh, Knud J. 1982a. *Erik den Rodes Grøn-land*. Nationalmuseets Forlag.
- Krogh, Knud J. 1982b. Bygdernes kirker. *Tids-skriftet Grønland* Nr. 8-9 1982, 263-274.
- Lynnepup, Niels 1995. *The Greenland Norse. A biological anthropological study*. Upubliceret Ph.D. Thesis. Københavns Universitet.
- McGinn, Bernard 1994. III: Symbols of the Apocalypse in Medieval Culture. I McGinn, B. *Apocalypticism in the Western Tra-dition*. Variorum, Aldershot 1994.
- Morris, Christopher 1986. The chapel and enclosure on the Brough of Deerness, Orkney: survey and excavations, 1975-1977. (With Norman Emery). *Proceedings of the Society of the Antiquaries of Scotland*. Volume 116, 1986, 301-374.
- Morris, Christopher D. 1987. The Brough of Deerness, Orkney. Excavations 1975-7; Summary Report. Proceeding of the Tenth Viking Congress. (Honorary publication for Charlotte Blindheim on her 70th birth-day, July 6th 1987). Larkollen, Norway, 1985. *Universitetets Oldsaksamling Skrifter Ny rekke* Nr. 9, 113-129.
- Nilsson, Bertil 1989. De Sepulturis. Gravriten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning. *Bibliotheca Theologiae Practicae, Kyrkovetenskapliga studier* 44.
- Roussell, Aage 1943. Stöng. I Stenberger, M. *Fornitida Gædar i Island*, København 1943.
- Sawyer, Peter 1988. Dioceses and Parishes in Twelfth-Century Scandinavia. In: Craw-ford, Barbara: *St. Magnus Cathedral and*

- Orkneys' Twelfth Century Renaissance. Aberdeen.
- Schwarz-Mackensen 1976. Die Knochennadeln von Haithabu. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu Bericht 9*. Herausgegeben von Kurt Schietzel. Schleswig-Holsteinisches Landesmuseum für Vor- und Frühgeschichte Schleswig, Schloß Gottorp.
- Smedberg, Gunnar 1973. Nordens första kyrkor. En kyrkorättslig studie. *Bibliotheca Theologicae Practicae*. Lund.
- Stenberger, Mårten 1943. *Forntida Gårdar i Island*. København.
- Steffensen, Jón 1943. Knoglerne fra Skeljastaðir i Þjorsárdalur. I Mårten Stenberger (red.) *Forntida Gårdar i Island*. København 1943.
- Steffensen, Jón 1966. Ákvæði Kristinna Laga þáttar um Beinafærslu. *Árbók hins íslenska fornleifafélags*. (with English Summary: Ancient Law Provisions as to the Removal of Bones from Disused Churchyards), 71-78.
- Víkingur, Sveinn 1970. *Getið í eyður sögummar*. Reykjavík.
- Vilhjálmsson, Vilhjálmur Ö. 1989. Stöng og Þjorsárdalur-bosættelsens ophor. *Hikuin* 15, 75-102.
- Vilhjálmsson, Vilhjálmur Ö. 1991. Radiocarbon Dating and Icelandic Archaeology. *Latvian Arkeologi* 5, 101-113.
- Vilhjálmsson, Vilhjálmur Ö. 1992. *Kirkja og smiðja Stangarbúa*. Bráðabirgðaskýrsla um fornleifarannsókn á Stöng í Þjorsárdal sumarið 1992. Upubliceret udgravningsrapport.
- Þórðarson, Matthías 1943. Skeljastaðir. I Mårten Stenberger (red.) 1943: *Forntida Gårdar i Island*. København 1943.